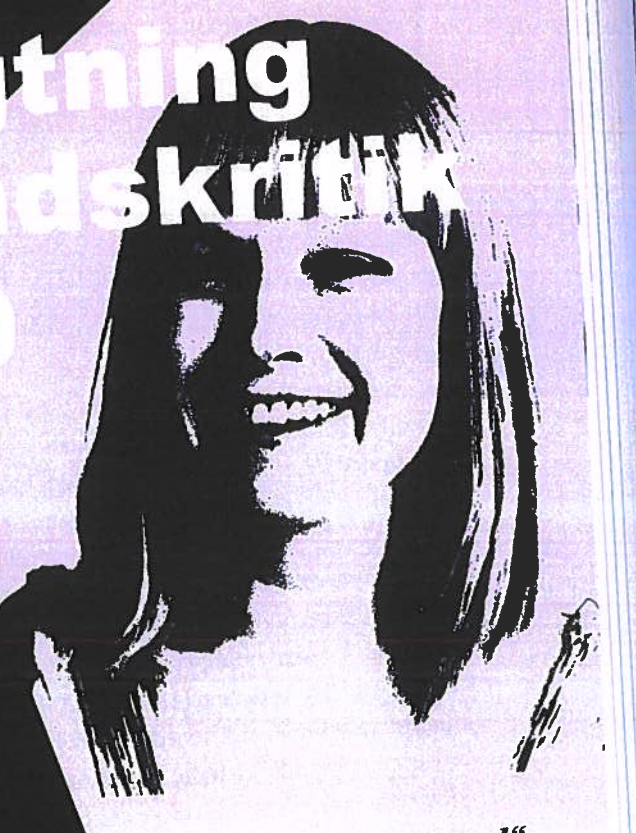

*„Det. Det var det.
Så er det begyndt“*

INGER CHRISTENSEN

Systemdigtning og samfundskritik 1965-1980

„Jeg bliver inviteret ud“

VITA ANDERSEN

*„Eftersom det grønne
er grønt endnu“*

PER HOJHOET

Opgør med autoriteterne

1960'ernes politiske aktivisme og frigørelse fra undertrykkende normer kulminerede med ungdomsoprøret i 1968. Den 19. april 1968 besatte en gruppe studerende psykologisk institut på Københavns Universitet og indledte opgøret mod professorvældet. Siden gik det voldsommere for sig i Paris med demonstrationer på Concordepladsen og en generalstrejke, ligesom resten af den vestlige verden fulgte med i opgøret mod autoriteternes snærende bånd. Kvindernes kamp for ligestilling handlede nu om retten til fri abort, hvilket blev en realitet i 1973.

Perioden var fortsat præget af den kolde krig. I det daværende Østeuropa kæmpede frihedsbevægelser mod det sovjetiske overherredømme; som svar på processen havde Sovjet invaderet Ungarn tilbage i 1956 og siden også Tjekkoslaviet i 1968, hvor Pragerforåret var en del af den samme tendens som i Vesten. Flygtninge fra de to lande blev modtaget med åbne arme i Danmark. Fredsbevægelsen fik vind i sejlene i protesterne mod USA's krig i Vietnam. Som et symbol på våben- og rumkapløbet fik USA verdens første mand på månen i 1969.

Tonen i det offentlige rum i Danmark blev gradvist mere polariseret i 1970'erne, og de politiske fronter trak op. 1973 var et skæbnesår. Der kom en verdensomspændende oliekrise, som udfordrede livet i parcelhusene. I Danmark fik vi et jordskredsvalg, hvor en række nye partier kom i folketinget med bud på en stor fortælling med løfte om, hvad der kunne løse problemerne. Et af dem var fremskridtspartiet, der var indvandrerfjendsk og ville afskaffe skatten.

Periodens litteratur afspejler også samfundsudviklingen. En strømning undersøger, hvordan virkelighedens verden konstrueres gennem sprog og systemer. Inger Christensen (1935-2009) og Per Højholt (1928-2004) er to ud af en række digtere og forfattere, der særligt markerer sig med en tilgang til litteraturen, hvor systemer er udgangspunkt. Med inspiration fra den tidlige avantgardes leg med sprog og form skaber de en række hovedværker i dansk litteratur, der alle har formeksperimentet, sproget og dets relation til verden som omdrejningspunkt.

En anden strømning i perioden bruger sproget helt anderledes, som vi kan se blandt andet hos Vita Andersen (1944-2021). 1970'ernes opgør med autoriteter, normer og undertrykkelse får et litterært udtryk i den realistiske og samfundskritiske litteratur. Hvor systemmodernisterne kredser om selve det at konstruere verden i sprog og opløse den igen, undersøger en række andre forfattere og digtere samfundets problematiske sider i en kunstnerisk form, hvor den direkte betydning skal stå så tydeligt frem som muligt. Her er sproget direkte og kontant. Vi skal bevidstgøres om samfundets problematiske indretning, både på det personlige plan og i en større sammenhæng. Litteraturen skal skabe handling og forandring.

De to strømninger har vidt forskellige udtryk, men kan mødes om motiver som kritiske reaktioner på samfundets indretning. Forskellighederne siger samtidig meget om 1970'erne som årti.

Studerende i Boston protesterer mod Vietnamkrigen, 16. oktober 1965.

Forfatterstemmer

Inger Christensen

” Det. Det var det. Så er det begyndt

Inger Christensen blev født i Vejle i 1935 og uddannede sig til lærer. Forfatterskabet begyndte samtidigt med 1960'ernes konfrontationsdigtning, men projektet tager en mere skønhedsdyrkende og mindre konfronterende form. Det vokser frem som en dyrkelse af systemer, som både findes i og skabes af naturen, verden og sproget – altså en såkaldt skrifttematik, der endda bygger på en nærmest organisk samklang. Hun debuterede i 1962 med digtsamlingen *Græs* og året efter udgav hun *Lys*, der deler modernisternes grundtone af angst og fremmedgørelse i verden, men ser nye sproglige veje i forbindelserne mellem natur og oplysning. Den første roman, *Azorno* (1967), handler om, hvordan vi gennem sproget konstruerer vores forhold til hinanden, og her bliver interessen for systemer tydelig. Hele forbindelsen af systemer mellem det, som er inden i og uden for bevidstheden, giver hun senere navnet *Hemmelighedstilstanden* i sin essaysamling af samme navn fra 2000.

Inger Christensen (1935-2009)

Det – sprog, verden og samfund

I 1969 brød Inger Christensen igennem med den banebrydende og antielitære digtsamling *Det*. Med sine næsten 250 sider er det et vildt forgrenet bud på et værk til samtiden i 1970'erne, der favner både en undersøgelse af sprog og verden og tidens samfundskritiske engagement. Værket solgte 15.000 eksemplarer og fik det år boghandlernes pris De Gyldne Laurbær for sin store popularitet. Trods bogens store omfang er *Det* et gennemkomponeret og systematisk opbygget værk. Christensen har brugt et lingvistisk system og en række tal som princip for opbygningen. Grundlæggende er samlingen inddelt i tre filosofisk klingende afsnit: "Prologos", "Logos" og "Epilogos", der tilsammen udgør skabelsen af en konkret verden i ord. Samlingen indledes sådan:

” Det. Det var det. Så er det begyndt. Det er. Det bliver ved. Bevæger sig. Videre. Bliver til. Bliver til det og det og det. Går videre end det. Bliver andet. Bliver mere.

Skabelse og samfund

Ordet 'det' er et pronomen, der henviser til noget andet. Vi må altså spørge, hvad 'det' er – andet end netop ordet 'det'. Indholdet foldes langsomt og akkumulerende ud i mennesker, byer, begreber, genstande og handlinger. Skabelsens kristne referencer træder tydeligt frem i underafsnittet "Teksten", der åbnes med bibelske vendinger:

” Den første dag fandt de på sandet. Og sandet lagde sig til hvile som de havde tænkt sig i sig selv. Da sandet havde lagt sig, prøvede de om man kunne gå på det. Det kunne man godt. Når de gik, sank de en lille smule i, men ikke så meget at det gjorde noget. Og de så at der blev mærker i sandet.

På samme måde som 'de' sætter spor 'i sandet', gør Christensen ordet 'det'. Men digtene berører ikke kun konstruktionen af sproget og verden. Der er også mere traditionelt opbyggede sekvenser, hvor konkrete begivenheder, fx magthaveres udnyttelse af de svage og tiden op til den socialistiske magtovertagelse i Chile, flettes ind i den enorme samling. Der blev skrevet melodier til flere af digtene, der ramte det opgør, samtiden havde med autoriteter og udnyttelse af den svage del af befolkningen.

Alfabet og økokritik

I 1981 udkom Inger Christensens samling *Alfabet*, der er en forløber for den økokritiske digtning, som fylder meget i det 21. århundrede. Værket benytter de to systemer alfabetet og Fibonaccis talrække (0, 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13 ...), der viser den eksponentielle vækst fra summen af de seneste to tal. Samlingen består af 14 enkeltstående digte, som hver især tager afsæt i et bogstav i alfabetisk rækkefølge, der sætter ord på noget, der "findes" i verden. De vokser eksponentielt som Fibionacci-tallene fra det helt simple a til store langdigte og slutter med n. Sproget i *Alfabet* kombinerer en lyrisk skønhed med ord og begreber fra naturvidenskaben. Her er de første to digte, der som de øvrige hverken har stort begyndelsesbogstav eller punktum:

” abrikostræerne findes, abrikostræerne findes

bregnerne findes; og brombær, brombær
og brom findes; og brinten, brinten

Allerede her anslås både naturens skønhed og elementerne til enden på det hele, og motivet foldes ud, så vi i 11. digt både hører konstateringerne "kærligheden findes" og "brintbomben findes/ en drøm om at dø". Vi bliver gradvist vidner til, hvordan digteren både rejser verden ud af naturens skønhed og destruerer den med atombomberne over Hiroshima og Nagasaki, som i den virkelige verden blev kastet i august 1945. *Alfabet* viser ikke kun systemet, men er også en systemkritik af måden, vores civilisation forval-

ter vores verden og natur på i den epoke, vi i dag kalder det *antropocæne* – den menneskeskabte tidsalder (se side 314).

Sonetkransen som mesterværk

Som andre store digtere er Inger Christensen ikke blot en skaber, men også i dialog med andre tiders strømninger, og den gennemgående nøgle er systemer. Firserdigterne giver ny grobund for den metafysiske og eksistentielle digtning i frie former. Christensen forbinder sig med tematikken, men svarer i form af det klassiske system sonetten, som vi kender tilbage fra den tidlige renæssance. I 1991 udkom Christensens sidste digtsamling *Sommerfugledalen. Et requiem*, der var udformet som en sonetkrans af 15 sonetter. Det gennemgående tema er døden og sorgen over at have mistet, hvilket afspejles i undertitlen "requiem", der betyder en 'messe for de døde'. Motivet er sommerfuglens forvandlinger. Vi møder et hav af sommerfugle og deres dobbelthed af kemiske og billedlige egenskaber, som forvandles og får betydning for jeget fra barndommen og frem til tabsoplevelsen:

” De stiger op planetens sommerfugle
Som farvestøv fra jordens varme krop
zinner, okker, guld og fosfor gule
En sværm af kemisk grundstof løftet op

Er dette vingeflimmer kun en stime
af lyspartikler i et indbildt syn?
Er det min barndoms drømte sommertime
splintret som i tidsforskudte lyn?

Nej det er lysets engel som kan male
sig selv som sort Apollo mnemosyne,
som ildfugl, poppelfugl og svalehale

Jeg ser dem med min slørede fornuft
Som lette fjer i varmedisens dyne
i Braičinodalens middagshede luft.

Spørgsmålene peger på billedsproget som et fænomen, der kan skabe særlige meningsgivende forbindelser mellem naturens orden og bevidsthedens brug af sproget. De 15 sonetter bindes til en krans, fordi sidste linjer i hver af dem er den første i den næste og

Apollo: sommerfugleart; i græsk mytologi også navnet på lysets og sangens gud mnemosyne: sommerfugleart; i græsk mytologi også navnet på gudinden for erindringen

til sidst samles i mestersonetten (læs om sonetkransen i renæssancekapitlet se side 55). Samlingen betragtes som et mesterværk i dansk litteratur og blev kanoniseret i 2004.

Eftermålet

Inger Christensen blev en af Danmarks største og mest elskede digtere og opnåede stor anerkendelse i verden udenfor, hvor hun er oversat til mere end 30 sprog. I 1996 kom hun i spil til verdens største litterære anerkendelse, Nobel Prisen – i øvrigt som den eneste dansker i efterkrigstiden foruden Karen Blixen. Ved hendes død i 2009 beklagede verdenspressen, at hun ikke fik prisen som fortjent.

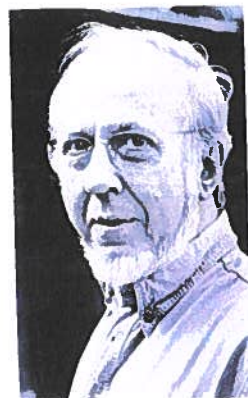

Else Alfeldt (1910-1974): *Bjerg-Øer* (1952). Systemer og mønstre i sig selv trådte også frem i billedkunsten, hvor det abstrakte havde en renæssance. Billedet her har et genkendeligt motiv i bjerge og himmel, men formerne er så skitserede, at de nærmere ses som trekanter og felter.

Per Højholt

” Eftersom det grønne er grønt endnu

Per Højholts værker er eksperimenter med skrift og betydning. Han blev født i Esbjerg i 1928 og uddannede sig til bibliotekar. Allerede i 1949 debuterede han i tidsskriftet *Heretica*, men først i 1970'erne blev han for alvor en toneangivende forfatter med interessen for det finurlige og overraskende i sproget. Højholt forfatterskab spænder vidt. I den ene ende har vi de populære og humoristiske *Gittes monologer* (1984), der var en tidlig udgave af 'stand up'-comedy, som han turnerede med vidt og bredt. I den anden ende er hans livsprojekt og sidste udgivelse *Auricula* (2001), som er en kompleks og underfundig roman om en flok ørers vandring gennem det 20. århundredes Europa. Ører, som dem man lytter med! Højholt bryder med opdelingen i finkulturelle og folkelige tekster og fokuserer i stedet på spændvidden i og mulighederne med sproget.

Per Højholt (1928-2004)

Systemdigtning

Det er især de vittige systemdigte, der har givet Højholt en plads i det litterære hovedspor og gjort ham til en slags 'forfatternes forfatter'. Her er tanken, at sproget er sin egen verden og peger på sig selv. Han gør op med idéen om en fast, fremadskridende tid og handling, der skaber mening og kausalitet (årsagssammenhæng) i verden. Det ses eksempelvis i langdigtet "Turbo" fra samlingen *Poetens hoved* (1963), hvor leg med ordstilling og linjebrud som system både vækker fantasien og kalder smilet frem på læben, mens vi rives med af sprogets egen fart og mangel på begyndelse, midte og slutning. Her er blot et lille uddrag:

” henry ind i landskabet han bukker og takker og går ud igen
ind i landskabet henry han bukker og takker og går ud igen
ind i landskabet han bukker henry og takker og går ud igen
ind i landskabet han bukker og henry takker og går ud igen
ind i landskabet han bukker og takker henry og går ud igen
ind i landskabet han bukker og takker og henry går ud igen
ind i landskabet han bukker og takker og går ud henry igen
ind i landskabet han bukker og takker og går ud igen henry
ind i landskabet igen han får blomster og bukker og tipper
over og hænger skråt i luften med fødderne opad og kinden
om bakken halvt halvmodent vedhæng til moderkloden halvt
del i et rekylopspring fra nulhullet henry på kant i rollen (...)

Det rene tegn og sproglig konstruktion

I essayet "Bogstavernes fysik", skrevet til et kunstkatalog i 1996, skriver Højholt: "Pludselig ser man ordet som det virkelig er, uden flitterstads og betydning, men rene tegn". Dette blik, hvor meningen, som sproget refererer til, træder i baggrunden og formen, bogstavet, træder frem, er kendetegnende for Højholts digtning. Han på peger fiktionen, stemmen og ordet. Højholts digte evner at opskrive en klar, fin skønhed, og straks derefter at pege på konstruktionen af den. Metaforer og symboler punkteres og drejes som her:

” En solsort kom flyvende
inde fra tågen

den sidder her nu
og synger i en våd bjergfyr

om lidt flyver den tilbage
til naturen.

Han skrev også poetikker, hvor netop dette forhold blev diskuteret og endevendt.

Hovedstol

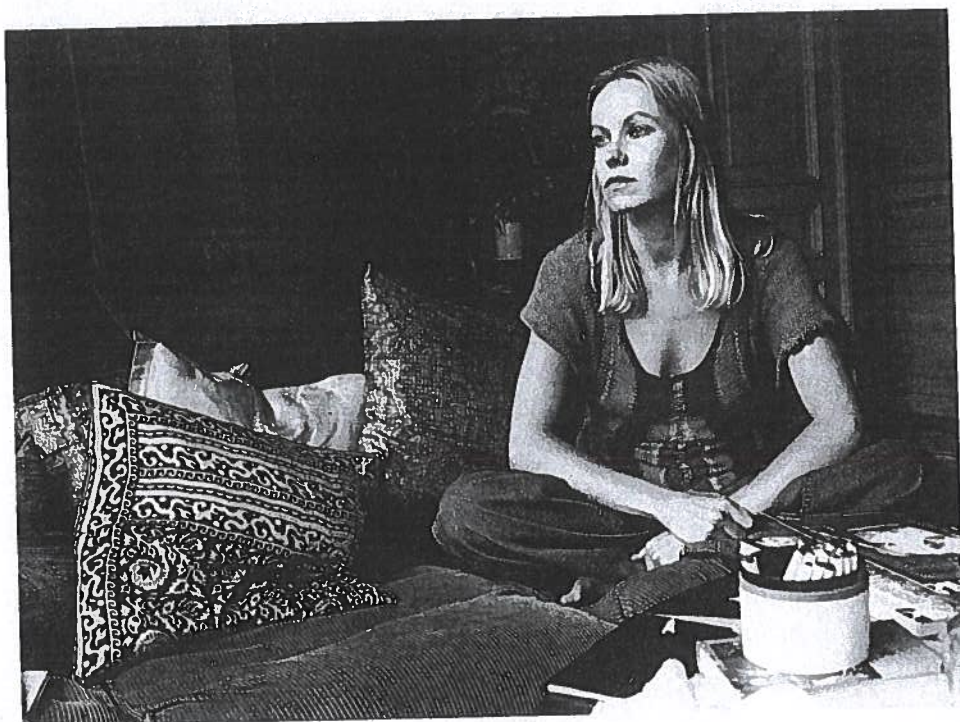
I sin eftertid har Højholt haft stor betydning for det 21. århundredes bølge af autofiktion. Selv har han i sit forfatterskab holdt sit eget levede liv ude med deisen om *ikke at tage af hovedstolen*, som er et begreb for et lånebeløb, uden der er løbet renter på. I essayet "Jeg har ingen barndom" fra *Stenvaskeriet og andre stykker* (1994) ironiserer han over selvbiografiens umulighed. Vi kan genbesøge stederne fra en barndom, vi 'har haft', men det er ikke muligt at fastholde dens begivenheder, uden at det bliver en konstruktion. For tiden vil skrive ny betydning til, hver gang vi genfortæller vores erindringer. Det er af senere generationer blevet tolket som en opfordring til *netop* - i slipstrømmen på Christina Hesselholdts *Hovedstolen* fra 1998 - at skrive fiktion med afsæt i levet liv. (Læs mere herom i kapitlet *Fiktionseksperimenter og samfundsengagement*, se side 277).

flitterstads: glitrende, men værdiløs pynt

Vita Andersen

” Jeg bliver inviteret ud

Vita Andersens blev født i 1944 i en fattig arbejderfamilie i et af slumkvartererne i Københavns indre by, der for længst er bysaneret. Hendes tekster tager dog indtil sent i forfatterskabet afstand fra hendes eget personlige afsæt og udspringer af indlevelse og engagement i barnet og kvindens position i vores samfund. Tingsliggørelsen af kvinden, den tomme forbrugskultur og den manglende kontakt mellem de to parter er temaet i hendes gennembrudssamling *Tryghedsnarkomaner* fra 1977. Bogen var dansk lyriks mest solgte værk frem til Yahya Hassans (1995-2020) debutsamling i 2013.

Vita Andersens (1944-2021)

Klichéen om kærlighed

Digtet "Jeg bliver inviteret ud" fra *Tryghedsnarkomaner* spiller på en kærlighedskliché. Det er præget af en række gentagelser, der understreger konflikten mellem overfladen og det indre. Pronomenerne 'du', 'jeg' og 'vi' gentages utallige gange som en reference til kærlighedsklicheerne. Men i Andersens digt fjernes den romantiske fernis til fordel for et

klart, koldt blik. Digtet er udformet som prosalignende sætninger, der blot er 'knækket', så det tager form som strofer og vers af uensartet længde:

” jeg bliver inviteret ud til middag af en fyr
 jeg smører ruller pudrer sprayer min tiltrækningskraft på
 bagefter udvælger jeg omhyggeligt
 et par bukser og en sweater
 bukserne købt til lejligheden (kontokort Magasin)
 det nye tøjs trylleri
 det skal helst se ud som om jeg lige er faldet i det
 du henter mig klokken seks
 vi tager en whisky først (ballantine 12 år gammel kontokort Magasin)
 vi konverserer hyggeligt
 du roser min lejlighed

Sætningerne begynder ikke med stort bogstav og har ingen punktummer. De kan stort set læses op som beskrivelse af en handling, der udspiller sig i en realistisk, genkendelig verden. Dermed danner digtet et modstykke til den sprængte, svært tilgængelige modernistiske form, hvor sprogets sammenbrud og komplicerede metaforer er karakteristisk. Andersens form hænger nøje sammen med indholdet, der netop vil belyse realiteterne i parforholdet og de fastlagte roller, som både kvinden og manden er underlagt. Den nådesløse, realistiske fremstilling har som formål at vække genkendelse og indsigt – og dermed skabe forandring.

Knækprosa

Vita Andersens digte er eksempler på 1970'ernes knækprosa. Knækprosa er realistisk prosa, hvor linjerne er 'knækket', så det visuelt ligner et digt og skaber ophold i læsningen. Den rensede, klare realisme sammen med det barske, socialrealistiske indhold kendetegner Vita Andersens værker. Betegnelsen knækprosa var oprindeligt et skældsord for prosadigtning, hvilket Vita Andersen og andre digtere fra 1970'erne fik hæftet på sig af mandlige kritikere. I dag vil man kalde stilen for prosalyrik, og man ser den især hos digtere som Lone Hørslev (f. 1974) og Caspar Eric (f. 1987), med hvem stilen har fået en renaissance og også bagudrettet er blevet 'stueren'.

Romaner om omsorgssvigt og social ulighed

Romanerne *Hva' for en hånd vil du ha'?* (1987) og *Sebastians kærlighed* (1992) er barske og realistiske beskrivelser af børn, der oplever manglende kærlighed, omsorg og genkendelse. Vita Andersens fokus er de udsatte og svage i samfundet, og hendes fortællinger peger på alvorlige mangler i vores kultur. I 2017 udgiver hun den autofiktive roman

Indigo om sin egen opvækst i underklassen, hvor hun for første gang helt eksplicit viser, hvordan hendes sociale omsorg har rod i sine egne erfaringer fra en meget fattig barndom i arbejderklassen. Romanen blev nomineret til Nordisk Råds Litteraturpris i 2018.

Arne Haugen Sørensen (f. 1932): *Idyl med indbygget katastrofe* (1975). På maleriet ses en baggrund, der består af en smuk, blomsterbeklædt græseng og et net til sport. Forgrunden domineres i skarp kontrast af en nærmest muteret figur, der ikke kan adskilles og genkendes som noget figurativt. Alligevel indikerer farverne, at det er noget menneskeligt, der måske er i opløsning.

Tema: Intertekstualitet og konstruktion

Eduard Manet: *Frokost i det grønne* (1863). Manets berømte maleri gav anledning til voldsom kritik og forargelse, da det blev præsenteret i Paris i 1863. Det var den afslappede nøgenhed, placeret i en almindelig, borgerlig situation, der skabte furor.

Digtet "Frokost i det grønne" blev udgivet i Per Højholts samling *PRAKSIS 1: Revolver* fra 1977. Titlen er identisk med det berømte maleri af den præimpressionistiske franske maler Eduard Manet (1832-1883) fra 1863. Dermed henter Højholt et andet værks betydninger og historik ind i en læsning af digtet, hvor vi har et møde mellem flere værker – en intertekstualitet. Det intertekstuelle er et yndet virkemiddel i værkerne fra 1970'ernes systemdigtning, fordi det netop peger på en verden af sprog og tegn.

Manets maleri har, som Højholts digt, en meget fri brug af kompositionen i klassiske renæssanceværker, men her sat ind i en moderne kontekst med nutidsmennesker,

nøgenhed og frisind, perioden taget i betragtning. I Manets samtid var det frie, borgerlige liv en provokation som tema for kunsten. Det afslappede og uhøjtidelige i fremstillingen af frokostscenen vakte forargelse og skarp kritik. Historien bag og visualiseringen af det berømte maleri spiller selvfølgelig en rolle for vores opfattelse af digtet. Man ser scenen for sig med den henslængte mad i græsset, kvindens nøgne, tankefulde positur og mændenes tilbagelænedede, afslappede positioner. På samme måde er ordene "så velkommen her" en direkte henvisning til Grundtvigs nytårssalme "Vær velkommen, Herrens år", hvor hver eneste strofe netop slutter med frasen "velkommen her". Det giver en anden 'stemme' i digtet, fordi læseren også straks vil påkalde sig Grundtvigs.

Digtet "Frokost i det grønne" har på den måde flere stemmer i sig end blot det lyriske jags. Ligesom Manet genbruger renæssancekompositionen og sætter den ind i et nyt værk, bruger Højholt maleriets kulturhistoriske betydning og bygger oven på det. Den grænsebrydende, frisindede frokost bliver hos Højholt til et parodisk, stemmelagt meta-digt om selve iscenesættelsen og det at skrive om det. Det relativt korte digt fylder en strofe med 15 verselinjer. Det er bygget op med et indryk på hver anden linje, så den højre margen står mere fast end venstre. Det giver en fornemmelse af oplæg og modsvar i bevægelsen fra lang linje til indrykket kort:

” Eftersom det grønne er grønt endnu
kan det vel også helt fint gå
med frokost ude, så velkommen her
til blødkogt æg og tomat og agurk
og ost og røget makrel! Vor snaps skyder ryg
under skovfyrrens krone
og lærkerne filer og filer højt oppe
som sure bær under skyerne
og Cornelia, hun bøjer sit knæ, rundt og hvidt
i det grønne, og fører en tomat
op til munden i samme sekund sekundet
indstifter det sekund, hvor teksten
slår op og den umulige frokost
alligevel fortsætter
og allerede har fundet sted

I en oplæsning virker det oplagt, at første del er lys og spørgende, mens anden del er dybere og svarende. Den rytme brydes dog længere nede i digtet, hvor linjerne er mere sammenhængende med næste, og endelig når opbygningen varieres til sidst. De grafiske eksperimenter er typiske for samtidens digte, fordi det netop peger på konstruktionen af digtet som system. Man kan sige, at formen – et digt er bogstaver på et papir – træder tydeligt frem. Vi bliver opmærksomme på, at digtet simpelthen er ord på et stykke papir.

Periodepræsentation: Systemdigtning og samfundskritik

Sprog og verden

Sproget i sig selv har i hele skriftsprogets historie været genstand for menneskets opmærksomhed. Kunstnere og filosoffer har overvejet, hvad relationen mellem sprog og verden består af. Et logisk udgangspunkt er, at sproget beskriver den verden, vi alle handler og lever i. Sproget er i den opfattelse blot en lyd eller et tegn for noget andet, der eksisterer uanset hvad. Senere dyrker sprogfilosofien i højere grad den tanke, at sproget er uløseligt sammenhængende med vores erkendelse af verden – og i sin yderste konsekvens faktisk skaber verden. Vi konstruerer vores verden gennem sprog.

Systemdigtning

At trække et system ned over sin digtning er kendt fra litteraturhistoriens tidligste perioder. Verslængder, rim og gentagelser udvikler sig i renæssancen til komplicerede sonetkranse, og i Giovanni Boccaccios *Dekameron* fra 1349-1351 er novellerne systematiseret som 10 gange 10 historier plus en ekstra, der bryder systemet. I slutningen af 1960'erne og 1970'erne genoptages systemet som formsprog af en række forfattere, der netop er optaget af, hvordan form og skrift taler sammen med verden. Særlig fremtrædende er Inger Christensen, der i digtsamlingerne *Det* (1969), *Alfabet* (1981) og *Sommerfugledalen* (1991) bruger systemer fra grammatikken, matematikken og sonetformen.

Systemdigtning er litteratur om, hvordan verden bliver til som systemer af sprog. Det at skrive og sprogets relation til verden undersøges gennem eksperimenterende tekster i meget varierede former. Blikket på verden rummer et abstrakt selvrefleksivt indhold. Dermed er systemdigtningen også en metapoetisk kunstretning – det er kunst, der handler om kunst. I værkerne ses især blandinger af genrer, alternative grafiske opstillinger, selvrefererende sekvenser og intertekstuelle passager. Retningen blev i perioden præget af Per Højholt, Hans-Jørgen Nielsen og Inger Christensen, og den har siden inspireret fiktionseksperimenter fra 1990'erne og frem til i dag.

Attituderelativisme

Attitude betyder en indstilling til noget eller en måde, man reagerer på. Fysisk er det i balletten en positur med kroppen. Attituderelativismens grundpointe er, at det moderne menneske er uden en fast personlighedskerne. Vi har ikke et egentligt jeg, der grundlæggende udgør selvet. I stedet er mennesket et spektrum af socialt bestemte roller og attituder. I nogle sammenhænge fremstår vi på en måde, i andre ganske anderledes. Det er altså 'relativt', hvordan vi er – det afhænger af situationen. Det blik på mennesket udtrykker en åbenhed og ligestilling, men også overfladiskhed og ligegyldighed. Attituderelativismen er især knyttet til Hans-Jørgen Nielsen, der i sit hovedværk *Nielsen* – og

den hvide verden fra 1968 foregriber adskillige af grundtankerne i postmodernismen og teorien om senmoderne identitet.

Den sproglige vending

Den sproglige vending – eller 'the linguistic turn' – betegner en akademisk strømning, der var stærkest i slutningen af 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne. En af grundtankerne bag strømmingen var Michel Foucault (1926-1984), der påpegede magten i sproget. Hvis måden, vi taler på, skaber verden, ligger der en ubegrænset magt i at kunne definere og udtale sig om politiske, religiøse og kulturelle emner. Den sproglige vending består altså i et skift, hvor man bliver mere opmærksom på måden, verden fremstår i sproget, end på essensen og det, der postuleres. Den strømning har påvirket ikke blot litteraturen i perioden, men også kritikken og tolkningen, der netop fokuserede på skriften og det metapoetiske i værkerne.

Samfundskritik i perioden

1968 står som et ikon for ungdomsbevægelsen og hippietidens begyndelse. Det var demonstrationer mod Vietnamkrigen, en ny musikscene og et generelt autoritetsopgør, der indledte bevægelsen i USA allerede tidligt i 1960'erne. Op gennem 1970'erne forgrenede bevægelsen sig i flower power, den seksuelle frigørelse, kvindefrigørelsen, alternative religioner og stærke, politiske bevægelser, der ville vælte de kapitalistiske systemer i Vesten. Samlet set blev stort set alle normer og rammer i samfundet underlagt en sønderlemmende kritik: religioner, familiemønstre, kønsroller, politiske systemer og uddannelsesforhold. Den kritik afspejles i en ny bølge af politisk kunst, hvis mål var at bevidstgøre og forandre det bestående.

Nyrealisme

Realismen får igen i 1970'erne en stærk position i det, der kaldes nyrealismen. Betegnelsen dækker over en række forfatters værker inden for alle litterære genrer, der på den ene side er realistiske i miljø, persontegning og handling, og på den anden side har en række tematiske fællestræk.

En række forfattere sætter fokus på kønsroller og ufrihed i eksperimenter med både provokerende virkelighedsnær sprogbrug og leg med realisme. Vita Andersen vinkler virkeligheden i både lyrik og prosa. I Kirsten Thorups (f.1942) roman *Baby* (1973) hører vi bl.a. om afstumpede og fremmedgjorte relationer blandt unge voksne. I en genrehybrid af prosa og grafik skildrer Dea Trier Mørch (1941-2001) i *Vinterbørn* (1976) livet på en fødegang, hvor kønsroller og klassebevidsthed lurer under overfladen. I *Knagen* (1965) af Dorrit Willumsen (f. 1940) undersøges de surrealistiske måder, hvorpå mænd og kvinder oplever og fastholder hinanden i fremmedgørende roller. Hos Suzanne Brøg-

ger (f. 1941) tages bladet helt fra munden, hvor vi i den autofiktive *Crème fraîche* (1973) og essaysamlingen *Fri os fra kærligheden* (1973) hører den barske udlægning af hendes egen seksuelle debut i en voldtægt, og hvordan hun sætter ord på livet med kvindelig lyst. I dag vil deres kritik af kønsnormer også placere dem i feminismens anden bølge. Endelig skriver Hans-Jørgen Nielsen sin generationsroman *Fodboldenglen* (1979) om livet med personlig krise, parforholdsproblemer og fodbold som filosofisk svar set fra en mandlig synsvinkel.

Endelig skal Christian Kampmann (1939-1988), Anders Bodelsen (f. 1937) og Leif Panduro (1923-1977) fremhæves for deres kyniske og realistiske dialoger, hvormed de i deres prosa spidder det konforme, småborgerlige og seksualitetsforskrækkede Danmark med historier om parcelhusenes tomme og overfladiske liv. Som en Rasmus Modsat har vi også Henrik Stangerup (1937-1998), der leverer en kritik af den dominerende venstre-fløj og de kulturradiale for at have skabt velfærdsstatens måde at passivisere individet på.

Knækprosa

Kritikken af middelklassens konformitet og fremmedgørelse udfoldes også i lyrikken, men ikke med spektakulære metaforer og brudte linjer. I 1970'erne blev knækprosaen dyrket af en række forfattere som Vita Andersen, Lola Baidel (1951) og Kristen Bjørnkær (f. 1943) som det tætteste man kan komme på realistisk lyrik. Af en anmelder blev betegnelsen brugt nedsættende om, hvad der kan ligne en slags prosa, der er knækket i små stykker og sat op som et episk digt. Opsætningen som lyrik giver en anden opmærksomhed på de enkelte ord og fremhæver ofte de kyniske relationer mellem mennesker. Digtene har på trods af relationen til prosaen ofte mange lyriske virkemidler som gentagelser, pauser, opremsning og enkel metaforik.

Sangteksten frem i front

Med inspiration fra folkmusikken slog den stærke sangtekst akkompagneret af en enkel guitar også igennem i Danmark. Internationale kunstnere som Bob Dylan (f. 1941), Donovan (f. 1946) og Joan Baez (f. 1941) blev spillet og kopieret i hele Vesten. Det nye var sangtekstens fremtrædende rolle, hvor politiske, religiøse og følelsesmæssige spørgsmål blev indflettet i smukke, fortællende sangtekster. På den danske scene træder især Sebastian (f. 1949), Povl Dissing (1938-2022) og Trille (1945-2016) frem som samtidsfortolkere med tekster, stemme og guitar. Trille er især kendt for sin sang om "Øjet" fra 1970, der gav hende en dom for blasfemi. Med barnets stemme synger hun om seksualitetsforskrækkelsen, fordi barnet skal have hænderne over dynen: "Så lurder der et øje i det høje". Øjet bliver billedet på den kristne moral, der begrænser mennesket:

” Ham gud
Han er eddermame svær at få smidt ud
Han er streng;
Men så forbandet uerfar'n
Han har aldrig
Nogensinde været barn.

Sangeren Sebastian udgav i 1972 lp'en *Den store flugt* med blandt andet nummeret "Rose". Nummeret, der hittede og i dag regnes for en del af 'sangkatten', handler om narkomanen Rose, der dør efter et liv uden kærlighed.

Politisk litteratur

En ekstrem udgave af periodens samfundskritiske realisme ses i den politiske brugslitteratur. Som det fremgår, er det kunstneriske udtryk og oplevelsen af det trukket i baggrunden til fordel for et klart mål: Kunsten skal forklare, bevidstgøre og anspore til handling hos publikum. Problemet for den politiske kunst i perioden var, at den i høj grad blev nydt af meningsfæller, der som udgangspunkt var helt enige i de politiske mål. Pointerne blev ikke 'sneget ind' med æstetiske virkemidler eller spændende plots, og det var måske netop udfordringen, når man ville vække den 'sovende' befolkning.